

ИНТЕРНЕТ ВА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ЁШЛАРНИНГ ИСЛОҲОТЛАРДАГИ ФАОЛЛИГИГА ОБЪЕКТИВ ТАЪСИРИ

Турапова Азиза Усмановна

Тошкент амалий фанлар университети Рақамли ва фундаментал фанлар кафедраси ўқитувчиси
e-mail: aziza.turapova8391@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада интернет ва оммавий ахборот коммуникациялари ёшларнинг ислоҳотлардаги фаоллигига кўрсатадиган объектив таъсири ҳамда жамиятдаги трансформацион ўзгаришларда коммуникатив технологиялардаги тараққиёт, оммавий коммуникацияларнинг аудиторияга таъсири тўғрисида маълумотлар берилган.

Маълумотлар очиклиги ва электрон оммавий ахборот воситаларининг кенг тарзда фаолияти аҳоли, хусусан, ёшларимизни жамиятда кечаётган ислоҳотлар, ислоҳотларни амалга оширилиши натижасида ёшларни жамиятда ўз ўрниларини топишлари учун яратилаётган кенг имкониятлар ҳақида тезкор ахборотга эга бўлиш ва ушбу имкониятлардан самарали фойдаланишлари расмий ва норасмий электрон оммавий ахборот воситаларининг бугунги кунда жамият ҳаётини фаоллашуви учун қанчалик ижобий аҳамият касб этаётганлигини намоён этади.

Калит сўзлар: трансформацион жараёнлар, ахборот коммуникациялари, компьютер технологиялари, глобаллашув, ғоявий таҳдид, расмий ва норасмий сайтлар

КИРИШ

Тараққиётнинг янги даврида жамиятда кечаётган трансформацион жараёнлар мавжуд институционал ва ижтимоий тизимлар фаолиятига жиддий таъсир ўтказмоқда. Ахборот коммуникациялари, компьютер технологияларининг жадал ривожланиши фуқаролик жамияти ахборотлашувини сифат жиҳатдан ошишига олиб келди. Бундай воқелик тараққиётдаги янги босқич глобаллашув ва ахборотлашган жамият шаклланиши муносабати билан вужудга келадиган ижтимоий, иқтисодий йўналишдаги муаммолар моҳияти ва мазмунини англаш заруриятини вужудга келтирди.

ТАҲЛИЛ ВА МУЛОҲАЗАЛАР

Глобал компьютер тармоғининг жадал ривожланиши, унинг аудиторияси тобора кенгайиб бормоқда. Бу тенденция дунё миқёсида кузатилиб, 1995 йилда жаҳонда интернетдан фойдаланувчилар сони 10 миллион бўлган бўлса, 2005 йилга келиб улар сони 1 миллиарддан ошди ва ушбу кўрсаткичлар кейинги йилларда давомида жадал ошишда давом этмоқда. Бундай жадал ўсиш натижасида глобал интернет инсон фаолиятида универсал ижтимоий коммуникация ролини бажармоқда [1;107]. Глобал интернет тармоғидан фойдаланувчиларнинг сони 2010 йилда 1 млрд. 966 млн. кишини ташкил этган бўлса, 2025 йил статистика маълумотларига кура бутун Ер шари аҳолисининг 6 миллиард нафари халқаро интернет тармоғидан фойдаланмоқда. Сўнгги бир йил ичида глобал тармоққа 240 миллиондан ортиқ киши қўшилди. Маълум қилинишича, сайёра аҳолисининг тахминан тўртдан уч қисми, интернетдан фойдаланмоқда. Интернет фойдаланувчилари сонининг сезиларли ўсиши қайд этилган бўлса-да, айни пайтда, рақамли тафовутнинг чуқурлашиб бораётганига ҳам эътибор қаратилмоқда. Бошқача айтганда, 2,2 миллиард киши ҳалигача рақамли макондан четда қолмоқда, бу универсал ва тенг рақамли қулайликни таъминлаш борасидаги қийинчиликларнинг кўламини кўрсатади [2;1].

Жаҳон интернет тармоғи шиддат билан ўсиб бораётган фойдаланувчилари орқали дунё ҳамжамиятини қамраб бориш давомида унинг маълумотлар манбаларининг ҳилма-хиллиги ҳамда ҳилма-хил манбаларнинг маълумотларини ишончилиги, манбаларнинг мақсадлари

нуқтаи-назаридан буткул бир-биридан фарқ қилувчи субъектлардан иборат бўлиб бормоқда. Хусусан, глобал тармоқда ахборот тақдим этувчилар сифатида профессионал мутахассислардан ташқари, турли соҳа вакиллари, турли соҳалар экспертлари, малакали бўлмаган ҳисобланмаган коммуникаторлар, махсус маълумотга эга бўлмаган шахслар ҳам фаол иштирок этиши ахборотлар ҳаққоний ва объективлигига бўлган талабларга кўп ҳолатларда амал қилинмаслигига гувоҳ бўламиз.

Бошқа жиҳатдан, мазкур ҳилма-хил контентларни шакллантирувчилар аудиториясининг кенглиги, сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланилган ҳолда маълумотлар алмашинуви жараёнида тил тўсиқларини осон ечим топиши, қолаверса, маълумотларни қўлга киритишдаги қулайликлар глобал тармоқнинг нафақат маълумот тарқатиш, балки илм манбаи, инсонлар дунёқарашини юксалтиришнинг ўзига хос замонавий воситасига ҳам айланиб улгурди. Айнан шу жараёнда глобал ахборот тармоқлари бир қатор қулайликлар яратиши билан бир қаторда, ўзига хос ғоявий таҳдид манбаи, ёт ғоялар тарғиботи воситаси сифатида ҳам намоён бўлмоқда. Бу ҳолат ўз-ўзидан глобал тармоқ ва замонавий ижтимоий тармоқларни кенг жамоатчилик орасида ҳам ижобий, ҳам салбий таъсирлар манбаига айланишига имкон яратмоқда.

Умумий ҳолатда интернет тармоғидаги расмий ва норасмий сайтлар маълумотлари базаси жамоатчилик вакиллари фикри намоён этиши ҳамда катта ҳажмдаги интернет аудиториядаги ижтимоий фикр шаклланишига муайян даражада таъсир ўтказди.

XXI аср бошидаги геосиёсий қарама-қаршиликлар доираси кенгайганлиги тасдиқлайдики, интернет тармоғида ахборот таҳдидлари тобора кенг миқёс касб этиб бормоқда [3;321]. Шунинг учун ҳам интернет тармоғи ҳозирги жамият учун ахборот хавфсизлигига раҳна солаётган восита, минбар, салбий омил сифатида қабул қилинишини асосли деб баҳолаш мумкин.

Таъкидлаш лозимки, жамиятдаги трансформацион ўзгаришларда коммуникатив технологиялардаги тараққиёт, оммавий коммуникацияларнинг аудиторияга таъсири муҳим ўрин тутади. Шунинг учун ҳам расмий ва норасмий коммуникацияларнинг жамият янги тараққиёт босқичидаги ўрни, инсон фаолиятига таъсири жараёнлари, вужудга келган янги ахборот ва коммуникацион технологиялари потенциали, инфорацион технологиялар ва интернет коммуникацияларнинг яқин келажакда ижтимоий, иқтисодий ҳаётдаги ўрнини ўрганиш ва илмий тадқиқ этишнинг долзарблиги ошиб бормоқда.

Бир сўз билан айтганда, оммавий ахборот воситалари жамоатчилик фикрини шакллантиришда муҳим рол ўйнамоқда. Электрон оммавий ахборот воситаларининг шакли, истеъмолчиларга кўрсатиладиган хизмат турлари, фойдаланувчилар учун қулайлик даражасини доимий равишда ўзгарувчанлик хусусиятлари улар фаолиятини тизимли ўрганишда ўзига хос мураккабликларни келтириб чиқармоқда. Бироқ, бугунги кунга қадар бир қатор тадқиқотларда ОАВ ни тизимли равишда жамоатчилик фикрини шаклланишида [4;278] ва уни муайян даражада бошқарилишида муҳим роль уйнашини [4;23] ҳамда ОАВ нинг омма дунёқарашини йўналтиришдаги аҳамиятини илмий асослаганлар [4;131].

ОАВ – бу кенг мулоқот [5;287] шакли бўлиб, усул ва воситалари изчил такомиллашиб бормоқда. Ўз ривожини динамикасига кўра тараққиёт билан ҳамохангдир. ОАВ нинг инсон ҳаёти, дунёқарашини, ҳаракатига таъсири кенглиги оммавий коммуникациялар социологиясини тадқиқ этиш, ушбу жараённинг умумлаштирилган суратини намоён этиш, оммавий ахборот воситаларининг жамоатчилик фикрини шакллантиришдаги ролини тавсифлаш юзасидан тадқиқотлар амалга оширилмоқда [6;89].

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда электрон ОАВ ва ахборот тарқатишнинг бошқа воситаларини жамият ривожининг бугунги босқичида аҳоли ва кенг оммага маълумотларни етказиш, тақдим этилаётган ахборот воситасида уларнинг дунёқарашига муайян таъсир ўтказиш воситалари орасида етакчи ўринда эканлигини таъкидлаш ўринлидир.

Дунё тараққиёт тенденцияларига ҳамоханг ривожланиш, жамиятда том маънода демократия тамойилларини ҳукмронлигини таъминлаш, демократик институтлар фаолиятини янада ривожлантириш, аҳоли турмушини янада яхшилаш, одамларни рози қилиш, бир сўз билан айтганда “ижтимоий давлат” концепциясини амалда жорий этишни [7;1] асосий

мақсадлардан бири сифатида белгиланиши Ўзбекистонда ҳам электрон оммавий ахборот воситаларини расмий аҳамият касб этишига ҳамда hozirda жамоатчилик фикрини шаклланиши ҳамда жамоатчиликка ҳаққоний маълумотларни етказилишида етакчилик аҳамияти ошиб бормоқда.

Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти муносабатлари чуқурлашуви шароитида илмий техник тараққиёт бевосита глобал компьютер тизими, глобал интернет тармоғидаги миллий сегмент сайтлари жадал ривожига замин яратди. Ушбу жараён, ўз навбатида, ижтимоий тизим, унинг турли соҳаларидаги чуқур ислохотлар, инновацион мазмундаги ўзгаришлар моҳиятан амалиётда замонавий ОАВ шакллари аҳоли турмушида катта ўрин эгаллашини англатади. Қолаверса, кўплаб жамиятларда, шу жумладан, Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ривожининг ҳозирги даврида коммуникация соҳаси муҳим инқилобий ўзгаришларни ўз бошидан кечирмоқда, инсон фаолиятида кибер интернетнинг ахборот воситаси сифатидаги ижтимоий аҳамияти ошиб бормоқда. Ушбу жараёнда интернет олами коммуникацияси компьютерлаштирилиши асосий, етакчи ўринни эгалламоқда. Глобаллашув даврида глобал интернет тармоғининг такомиллашган ахборот алмашув воситаси сифатидаги расмий ва норасмий коммуникатив ахборот тизимидаги ўрни ҳам, шубҳасиз, муҳим аҳамият касб этмоқда [3;321].

2022 йил якуни ҳолатига Ўзбекистонда интернетдан фойдаланувчилар сони 31 млндан ошди. Улардан 29,5 млн нафари мобил интернет орқали тармоққа уланади. Шунингдек, халқаро интернет-каналга уланиш тезлиги сўнгги икки йилда 2,6 бараварга ошиб, 3200 Гбит/с га етгани қайд этилди. Республика бўйича мобил алоқа қамрови даражаси 99 фоизга, кенг полосали мобил интернет қамрови 98 фоизга етказилган [8].

Ўзбекистонда сўнгги йилларда амалга оширилган кенг қамровли ислохотлар жараёнида жамиятда ахборот соҳасидаги ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳамда оммавий ахборот воситалари, матбуот, ноширлик-матбаа ва ахборот-кутубхона фаолиятини ривожлантиришни қўллабқувватлаш, фуқароларнинг сўз ва ахборот эркинлигига доир конституциявий ҳуқуқларининг рўёбга чиқишини таъминлаш, мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва социал-иқтисодий ривожлантиришда оммавий ахборот воситаларининг ролини кучайтириш, медиа-бозорда улар учун тенг шароитлар яратиш, шунингдек, журналистлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида қатор тизимли ишлар амалга оширила бошланди [9]. Бу борада ишларни халқаро даражада ташкил этил ва ривожлантириш ҳам эътибор марказида бўлди [10].

Ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш, маълумотлар очиқлиги борасида амалга оширилган ишлар натижасида аҳоли, айниқса, ёшлар орасида расмий ахборот билан яқиндан танишиш, ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш борасида натижаларга эришилди.

Хусусан, 2020 йилда ўзбек ахборот сегментида ўтказилган ўрганишлар натижасида Telegram ижтимоий тармоғининг фойдаланувчилари орасида энг тез маълумот манбаи бўлиб хизмат қилаётганлиги ва ушбу тармоқдан кенг миқёсда фойдаланиш 2015 йилдан сўнг оммалашганлигини кўришимиз мумкин.

Сўз ва ахборот эркинлиги шароитида [11] расмий ва норасмий электрон ахборот манбаларини ахборот истеъмолчилари орасида оммалашувига сабаб бўлди. Тадқиқотлар Ўзбекистон аҳолиси орасида асосида Kun.uz, daryo.uz ва qalampir.uz каби электрон веб-сайтларнинг оммавийлиги намоён этмоқда. Ушбу электрон веб-сайтларнинг кенг оммалашуви ва катта аудиторияга эга эканлигини бир қанча омиллар:

- биринчидан, kun.uz ва daryo.uz бошқа электрон нашрларга нисбатан фаолиятини эртароқ, яъни 2015 йилдан бошлаганлиги ва ўша даврдан бошлаб етарли даражада фойдаланувчилар аудиториясига эга эканлиги;
- иккинчидан, уларда хабар ва янгиликлар туркумининг кенглиги ва оммабоплиги;
- учинчидан, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий ҳамда инсонлар турмуш тарзи билан боғлиқ таҳлилий ва танқидий материалларнинг кенг ёритилганлиги;
- тўртинчидан, ҳафталик, ойлик янгилик ва хабарларнинг қисқача тафсилотларининг берилиши;

- бешинчидан, тақдим этилаётган хабарларнинг замонавий форматда етказилиши эканлигини сабаб бўлган [12].

Баъзи ҳолатларда янгилик ва хабарларнинг тезкорлиги, танқидий ва муаммоли вазиятларни етказиш бўйича хорижий электрон оммавий ахборот воситалари, хусусан Озодлик, bbcuzbek.com айнан Ўзбекистондаги юқорида номлари зикр этилган веб-сайтлар маълумотларидан фойдаланиши ва уларнинг рейтинги омма орасида юқори эканлигидан далолат беради. Ўзбекистонда сўнгги йилларда давлат ҳокимиятини демократлаштириш, халқ ва ОАВ билан тўғридан-тўғри, шаффоф мулоқотни йўлга қўйиш, уларнинг фуқаролик ва жамоатчилик фаоллигини қўллаб-қувватлаш борасида салмоқли натижаларга эришилди. Бугунги кунда кенг ҳар қандай жамият ва давлат аҳамиятига молик масалани миллий ва глобал даражада жамоатчилик томонидан очик муҳокама этилиши, аҳоли томонидан интернет орқали ўз фикрларини эркин билдириши амалдаги ҳолатни ифода этади.

Давлат ташкилотларини фаолиятини жамоатчилик томонидан назорат қилиниши, жамоатчилик томонидан тегишлилиги бўйича давлат орагнлари фаолиятида йўл қўйилаётган камчиликлар юзасидан танқидий фикрларни билдирилиши, давлат ташкилотлари матбуот хизматлари томонидан бу каби ҳолатларда тушунтириш беришлари одатий ҳолатдир. Шу ўринда, барча давлат идораларида ахборот хизматининг ташкил этилиши [13], ташкилотлар очиклигини таъминланиши аҳоли ва кенг жамоатчиликни ислоҳотларни амалга оширилишида иштирокини фаоллаштириш йўлидаги муҳим қадам бўлди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Сўнгги йиллардаги кенг қамровли ислоҳотлар натижасида мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётида том маънода демократик институтлар фаолиятини ривожланиши кўзатилмоқда. Мазкур институтлар фаолиятининг жадаллашуви, шу баробарда, сўз эркинлиги, ахборот очиклиги ва халқ билан мулоқот тобора кундалик воқеъликка айланиб бориши баробарида аҳоли орасида фаоллик, даҳлдорлик ва ташаббускорлик ҳаракати ва тушунчаларини юксалишини сабабчиси бўлмоқда.

Айниқса, маълумотлар очиклиги ва электрон оммавий ахборот воситаларининг кенг тарзда фаолияти аҳоли, хусусан, ёшларимизни жамиятда кечаётган ислоҳотлар, ислоҳотларни амалга оширилиши натижасида ёшларни жамиятда ўз ўрниларини топишлари учун яратилаётган кенг имкониятлар ҳақида тезкор ахборотга эга бўлиш ва ушбу имкониятлардан самарали фойдаланишлари расмий ва норасмий электрон оммавий ахборот воситаларининг бугунги кунда жамият ҳаётини фаоллашуви учун қанчалик ижобий аҳамият касб этаётганлигини намоён этади.

Вужудга келган кенг ахборот маконидан мақсадли ва манфаатли фойдаланиш йўлга қўйиш, инсон камоли ва уни жамиятга интенсив интеграцияга тускинлик қилувчи маълумотлардан сақланиш мақсадида ўниб-усиб келаётган авлодни ҳуқуқий саводхонлигини янада ошириш, ахборотни манбаига қараб таснифлаш кўникмаларини шакллантириш масаласи ҳам долзарблиги ошиб бормоқда. Айнан, шу нуқтаи назардан, бугунги ёш авлодни саводхонлигини ошириш давр талабидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Зборовский Г.Е., Шуклина Е.А. Образование как ресурс информационного общества// Социол. исслед. 2005. №7. - Б 107-108.
2. Статистика пользователей Интернета в мире и населения за 2023 год. <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (дата обращения: 14.05.2023).
3. Бурханов Х.М. Интернет коммуникацияларининг жамоатчилик фикрига ва психологиясига таъсири / Yangi O‘zbekistonda pedagogika fanini innovatsion rivojlantirish istiqbollari: nazariya va amaliyot. – б. 321-326.
4. Саати Т. Принятие решений: Метод анализа иерархий. М., 1993. – С. 23, 131, 278.
5. Корконосенко С.Г. Основы журналистики: учебник. М., 2001. – С. 287.

6. Абдуазимов О.У. Систематический подход к «Модели 4Т теории прессы» // Актуальные вопросы науки: междунар. науч.-практ. конф. М., 2013. С. 89–95.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. <https://president.uz/uz/lists/view/5774>. 20.12.2022.
8. Ўзбекистонда интернетдан фойдаланувчилар сони 31 миллиондан ошди. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/12/15/internet-users/>.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-4151-сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/418885>.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги тўғрисида НИЗОМ. <https://aoka.uz/uzb/category/9>. (мурожаат қилинган сана 1505.2023).
11. Сўз ва матбуот эркинлиги – Ўзбекистон сиёсатининг устувор йўналиши. 3 декабр 2020. <https://yuz.uz/news/soz-va-matbuot-erkinligi--ozbekistonsiyosatining-ustuvor-yonalishi>.
12. Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ҳузуридаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти жорий архиви маълумотлари.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Оммавий ахборот воситалари мустақиллигини таъминлаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари ахборот хизматлари фаолиятини ривожлантириш бўйича қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги №ПҚ-4366-сонли